

PSİKOANALİZİN SOSYOLOJİ TEORİLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ THE IMPACT OF PSYCHOANALYSIS ON SOCIOLOGICAL THEORIES

Suna ŞAŞMAZ TEKEL

Öğretim Üyesi, İnönü Üniversitesi, MALATYA, Türkiye/ e-posta: suna.tekel@inonu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-5153-4585

Özet

Freud'un, meslektaşlarının ve ardıllarının teorileri 20. yüzyılın büyük bölümünde Batı düşüncesi üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Psikanalitik kavramlar edebiyat eleştirisinde yaygın olarak kullanılmış, gazetecilik ve "popüler psikoloji" de günlük yaşamın bir parçası haline gelmiştir. Batı toplumundaki neredeyse her eğitilmiş yetişkin en azından bir dereceye kadar bu kavramlara aşinaydı. Ancak 20. yüzyılın sonlarına doğru psikanalitik modelin deneysel olarak test edilmesinin zor olduğu ya da üzerinde yapılan deneysel testlerde iyi sonuç vermediği anlaşıldı. 20. yüzyılın sonunda psikodinamik tedavi yöntemlerinin yerini büyük ölçüde bilişsel-davranışçı ve farmakolojik teknikler almış olsa da bir psikoterapi biçimi olarak psikanalizin ve psikanalitik kavramların hala bazı taraftarları vardı (Wertheimer 2020:158). Sosyal analiz ve sosyolojik teori açısından Freudçu fikirler, insan özneliği ve kişiler arası ilişkiler, cinsellik ve modern kültürün yanı sıra siyaset ve tarihteki akıl ve akıl dışılığın karışımının sosyolojik kavramsallaştırılmasında büyük rol oynamıştır. Bu bağlamda üç önemli sosyolojik gelişme olmuştur: birincisi, Avrupa'da (özellikle Frankfurt sosyoloji okulunun çalışmalarında temsil edildiği gibi) ve Kuzey Amerika'da (özellikle Talcott Parsons'ın yazılarında) geliştirilen psikanaliz ve sosyolojinin birkaç erken ve etkili eklenmesi olmuştur; ikincisi, sosyolojik tartışmalarda kullanıldığı şekliyle psikanalizin yapısal ve postyapısal çeşitleri; ve son olarak, feminist ve postmodern sosyal teori önemli ölçüde psikanaliz tarafından şekillendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Psikanaliz, Sosyolojik Teori, Modern Kültür

Abstract

The theories of Freud, his colleagues and successors had a significant impact on Western thought for much of the 20th century. Psychoanalytic concepts were widely used in literary criticism and became part of everyday life in journalism and "popular psychology". Almost every educated adult in Western society was familiar with these concepts, at least to some extent. Towards the end of the 20th century, however, it became clear that the psychoanalytic model was difficult to test empirically, or that it did not work well in experimental tests. By the end of the 20th century, psychodynamic treatment methods had largely been replaced by cognitive-behavioral and pharmacological techniques, but psychoanalysis as a form of psychotherapy and psychoanalytic concepts still had some adherents (Wertheimer 2020:158). In terms of social analysis and sociological theory, Freudian ideas have played a major role in the sociological conceptualization of human subjectivity and interpersonal relations, sexuality and modern culture, as well as the mixture of reason and irrationality in politics and history. There have been three important sociological developments in this context: first, there have been several early and influential articulations of psychoanalysis and sociology developed in Europe (as represented especially in the work of the Frankfurt school of sociology) and North America (especially in the writings of Talcott Parsons); second, structuralist and poststructuralist variants of psychoanalysis as it has been used in sociological debates; and finally, feminist and postmodern social theory have been significantly shaped by psychoanalysis.

Keywords: Psychoanalysis, Sociological Theory, Modern Culture

Giriş

Psikanalitik kavramlar günlük hayatımızın bir parçası haline gelmiştir; örneğin, arkadaşımız ortada bir sorun yokken bize yönelik kızgın tavırlar sergilediğinde “Hıncımı benden çıkarma!” diyorsa, o arkadaşımızı yer değiştirmekle suçlarız. Bu, bir kişiye duyduğumuz öfkeyi başka bir kişiye -genellikle karşılık vermeyecek veya bizi gerçekten kızdırdığımız kişi kadar incitemeyecek bir kişiye- aktarmanın psikanalitik adıdır. Bunun gibi kardeş rekabeti, aşağılık kompleksi ve savunma mekanizmaları gibi psikanalitik kavramlar o kadar yaygın olarak kullanılmaktadır ki, çoğumuz bunların tanımını duymadan ne anlama geldiklerini bildiğimizi düşünürüz (Tyson 2023:9).

Psikanaliz, ilk olarak bizim kendimiz hakkındaki düşünce şeklimizi değiştiren (Schutz 2007:565) Sigmund Freud tarafından yirminci yüzyılın ilk kırk yılında geliştirilen psikolojik teori ve buna karşılık gelen klinik uygulamayı tanımlayarak, aynı zamanda Jung, Kleinian ve Lacanian teori gibi doğrudan Freud'dan etkilenmiş bazı gelişmeleri de ifade etmektedir (Gardner 2005). Freud'a göre tarihsel süreç içinde kollektif insan ego 'suyla ilgili üç büyük aşama ya da şok ortaya çıkmıştır (Freud 2010:1614): Birincisi dünyanın evrenin merkezinde olmadığı ve güneş etrafında dönen pek çok gezegenden biri olduğuna dair Copernicus (1473-1543)'un görüşleridir. İkincisi 19. Yüzyılda Charles Darwin'in insana yönelik evrimsel fikirleridir. Üçüncüsü ise kendi hayatımızın rasyonel yöneticileri olmak yerine bilinçaltı güçler tarafından kontrol edildiğimiz düşüncesidir; Freud, mantığın ve aklın, davranış ve düşüncelerimizi şekillendiren en önemli etkenler olmadığını ileri sürmektedir.

Bilinçaltı, acı verici deneyimlerin ve duyguların, yaraların, korkuların, suçlu arzuların ve bizi bunaltacağını düşündüğümüz için bilmek istemediğimiz çözülmemiş çatışmaların deposu olarak tanımlanır (Tyson 2023: 10). Unuttuğumuz pek çok şey geçici olarak bilinç öncesi zihnimizde depolanır; bu zihin, hatırlamak için bir nedenimiz olduğunda ya da hatırlatıldıklarında kolayca erişebildiğimiz anılardan oluşur çünkü bunlar bastırılmamıştır. Yani, bilinçaltının bir parçası değildirler. Bu nedenle bilinç öncesi zihin kavramı, basitçe unuttuğumuz anılar ile hatırlanamayacak kadar acı verici oldukları için bastırdığımız anıları birbirinden ayırma işlevini üstlenir. Ancak bastırma, acı verici deneyimlerimizi ve duygularımızı da ortadan kaldırmaz. Tam tersine, onları mevcut/halihazırdaki eylem ya da eylemlerimizin düzenleyicileri haline getirerek onlara güç verir: bilinçsizce, bastırdığımız acı verici deneyimler ve duygularla ilgili çatışmalı duygularımızı kendimize itiraf etmeden etkisinde kalarak düşünce ve davranışlarımızı sürdürmeye devam ederiz. Dolayısıyla, psikanaliz için bilinçdışı pasif bir nötr veri deposundan ziyade, bizi varlığımızın en derin seviyesinde meşgul eden dinamik bir varlıktır. Bu bağlamda bastırılmış yaralarımızın, korkularımızın ve çözülmemiş çatışmalarımızın gerçek neden(ler)ini bilmenin ve kendimize itiraf etmenin bir yolunu bulunana kadar bunlara kılık değiştirmiş, çarpıtılmış ve kendimize zarar veren yollarla tutunuruz.

1856 yılında Jacop ve Amalia Nathanson Fried çiftçinin ilk çocukları olarak Freiberg'de dünyaya gelen Sigmund Freud (Breger 2005: 17), Viyana Üniversitesi'nde doktorluk eğitimi almış ve pozitivist ve Darwinci bir fizyolog olan Ernst Brucke ile birlikte nörolojik araştırmalara erken yaşlarında başlamıştır. Viyana'da üç yıl hekimlik yaptıktan sonra Freud,

nöropatoloji alanında öğretim görevlisi olarak atanmış ve Paris'teki Salpetrie'de Fransız nörolog Jean Charcot'nun zihinsel bozuklukları tedavi etmek için hipnoterapiyi kullanmasını öğrenmiştir. 1886'da ise Viyana'da Charcot'nun yöntemlerini uygulayarak özel bir muayenehane açmış ve 1893'te Viyanalı doktor Josef Breuer ile birlikte, unutulmuş travmatik deneyimlerin hatırlanmasını sağlamak için hipnozun kullanımını anlatan “Histeri Üzerine Çalışmalar”ı yayınlamıştır.

Bundan sonra Freud, hastaları tarafından sağlanan klinik materyalin analizine yoğunlaştı ve kendi kendini analiz etti. Bu yılların keşifleri, 1900 yılında Freud'un psikanalitik fikirlerinin ilk tam açıklaması olan “Rüyaların Yorumu” başlıklı eserini yayınlanmasına yol açmıştır. Freud burada klinik bir yöntem olarak hipnoz yerine serbest çağrışımın ikame edilmesini savunmuştur. Takip eden on yıl içinde Freud “Gündelik Hayatın Psikopatolojisi” (1904) ve “Cinsellik Teorisine Üç Katkı” (1905) kitaplarını yayınladı ve 1910 yılında Uluslararası Psikanaliz Derneği'nin kurulmasına yol açacak bir takipçi kitlesi edinmeye başladı. Sonrasında ise başta Alfred Adler ve Carl Jung olmak üzere alternatif ekoller ortaya çıkmaya başlamıştır.

Freud için benlik radikal bir biçimde parçalanmış ya da bölünmüştür, kimlik bilinci ile bastırılmış bilinçdışı arasında bölünmüştür. Freud'a göre benliğin biyografik yörüngesi, id, ego ve süperego olmak psişenin bir alanı olan bilinçdışının radikal ötekiliği zemininde devam eder. İd-ego-süperego Freud'a göre üç farklı dünyadır ve bireyin zihinsel aygıtı bu üçüne bölünür (Freud 2010:1615). Bilinçdışı arzusunun kökeninde yatan id, sembolize edilemeyen ancak günlük hayatımızda sürekli olarak ifade edilmeye çalışılan, rüyalarda, gündüz düşlerinde, dil sürçmelerinde ve benzerlerinde kendini gösteren şeydir. Gerçeklik, mantık ya da çelişki tanımayan benliğin gizli bir alanı ve kişiliğin muğlak ve erişilmez parçasıdır. Hakkında bilinenler ise rüya çalışmalarından ve nevrotik semptomların oluşumuna dayanmaktadır. Mantığın yasaları, özellikle de çelişki yasası, ide bağlı süreçlerde işe yaramamaktadır. Bu bağlamda haz ilkesi ile çalışan id, değerleri, iyiyi, kötüyü ve ahlaki kuralları tanımaz. Ego, id adına hareket edebilme yeteneğini kontrol eder, istekler ve eylemler arasına geciktirici düşünme faktörünü devreye katar. Bunu ise bellekte saklanan deneyim kalıntılarını kullanarak yapar. İd gerçeklikten bağımsız, denetimsizce isterken ego ise, gerçekliği kavrar ve onu yönetir, çevreyi denetim altına almak suretiyle id'i kontrol eder. Süperego ise çocukluğun ilk yıllarından itibaren içinde yaşadığı çevre koşulları içinde şekillenen ödül ve ceza sistemine göre özellikle ebeveynleri tarafından öğretilen kurallarla biçimlenir. Başlangıçta ebeveynler ile yönetilen ödül ve ceza sonrasında bireyin kendisi tarafından yönetilir (Schutz 2007:608-612). Süperego ahlaki kısıtlamaların hepsini mükemmelliğe doğru bir çabayı içerir. Süperego id ile çatışma halindedir. Ego ise gerçeklik, id ve süperego gibi zıt güçlerin baskısı altında gerçekliği yönetmeye çalışır. Şiddetli bir baskı altında olduğunda anksiyete ortaya çıkar. Freud'a göre anksiyete, bireylerin davranışında gerilime sebep olur ama aynı zamanda bireyi bu gerilim durumundan kurtarmaya ya da gerilimi azaltmaya yönelten güçtür. Böylelikle ego, anksiyeteye karşı savunma mekanizmaları geliştirir. İnkâr, yer değiştirme, bastırma, yansıtma, karşıt tepki vb. savunma mekanizmaları ile gerçekliği çarpıtır ama anksiyeteyi azaltır. Freud bireyin uygun şekillerde anksiyete ile baş

edemediği durumlarda olumsuz etkilenecek çocuğu çaresizlik durumuna sokacağına inanmıştır.

Freud, “Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları” başlıklı eserinde (Freud 2010: 1620-1621), insanlar hayattan ne bekler ve neyi elde etmeyi ister diye sormaktadır. Buna verdiği cevap ise mutlu olmak ve öyle kalmak istedikleridir. Bu ise bir taraftan ıstırapı ve rahatsızlığı ortadan kaldırmakla diğer taraftan yoğun hazlar yaşamakla mümkün olabilecektir. Freud’a göre ikincisi mutluluk kavramı ile ilişkilidir. Mutluluk en basit anlamda bastırılmış gereksinimlerin giderilmesi ile geçici olarak elde edilebilir. Mutsuz olmak daha kolaydır. İstırap üç şekilde ortaya çıkar; bedenimizle ilgili acı ve endişe, diğer insanlarla olan iletişimimiz ve dış dünyanın yıkıcı etkisi. Freud bu bağlamda insan doğasının özelliğini açıklar; insan sadece kendine saldırıldığı zaman kendini savunan, sevgiyi arayan, nazik, dost canlısı değildir, saldırganlık isteği doğuştan içgüdüsel olan özelliğidir. Bu bağlamda modern toplum içerisinde insanları birbirine bağlayan ortak çıkarlar onları bir arada tutamaz. Çünkü Freud’a göre içgüdüsel tutkular mantıksal çıkarlardan daha güçlüdür.

Freud'un teorileri, birçok çevreden şiddetli eleştirilere maruz kalsa da yirminci yüzyıl boyunca tüm beşerî ve insani bilimlerde önemli bir etki yaratmış ve bu etki de günümüze kadar devam etmiştir. Psikanalitik fikirlerin teorik yayılımı, klinik bir uygulama olarak psikanalizin yaygınlığından çok daha fazladır. Öyle ki psikanaliz enstitülerinin çoğunun Batı ülkelerinde kurulmuş ve gelişmiş olmasına rağmen, psikanalitik terapi tıp kurumu tarafından sürekli olarak reddedilmiş ve psikiyatrik tedavide tanınmış bir yer verilmemiştir. Ancak sayısız çağdaş biçimiyle psiko-terapi, çoğu zaman kendisini psikanalizden tamamen farklı olarak temsil etse de Freud'la olan tarihsel ilişkisi de göz önüne alınmaktadır. Yapılan eleştiriler ve tartışmalar, psikanalitik teorinin epistemolojik, metodolojik ve kavramsal problemler barındırması yanında, muğlak ve belirsiz bilimsel statüde olmasıyla yakından bağlantılıdır.

Freud, psikanalitik fikirlerin sosyal ve kültürel olgulara uygulanmasına bir doğrulama kaynağı olarak başvurmuş olsa da Freud sonrası bazı gelişmeler vurguyu bu yöne kaydırmaya çalışmış olsa da psikanalitik teori öncelikle bireysel zihnin nasıl işlediğini açıklama amacıyla olan bir teoridir.

Bireysel zihnin psikanalitik teorisi analitik amaçlar için üç seviyeye ayrılabilir: Bireylerin kendi deneyimsel yorumlarının formüle edildiği ve vaka geçmişlerinin oluşturulduğu klinik düzey; psikosomatik histerik bozukluklar, obsesyonel nevroz, psikoz, yas ve melankoli, hafıza bozuklukları, cinsel yönelim, erkek ve kadın kimliğinin oluşumu ve karakter tipleri teorileri gibi belirli psikolojik yapı türlerine ilişkin hipotezler; ve, zihnin doğası ve genel biçimi hakkında soyut, yarı felsefi varsayımlardan oluşan ve Freud tarafından 'metapsikoloji' olarak adlandırılan düzey (Gardner 2005). Metapsikolojinin merkezinde Freud'un dinamik bilinçaltı kavramı vardır. Bilinçaltı kavramı on dokuzuncu yüzyıl düşüncesinde önemli bir yere sahiptir. Arthur Schopenhauer, Friedrich Nietzsche ve Eduard von Hartmann gibi düşünürlerde ve Friedrich Herbart, Gustav Fechner, Hermann von Helmholtz ve Wilhelm Wundt'un yeni ortaya çıkan ampirik psikolojisinde yer almakta idi. Ancak on dokuzuncu yüzyıl yazılarında bilinçdışı kavramı ya teorik olarak gelişmemiş olma ya metafizik

spekülasyonda sadece yardımcı bir rol oynama ya da kavramın referansı ve açıklayıcı değerine ilişkin belirsizlikle nitelendirilme eğilimindeydi.

Freud', hem bilinçaltının felsefi kavranışını psiko-mantıksal açıklama sorunlarıyla ilişkilendirerek hem de kavrama daha önce sahip olmadığı teorik ve ampirik bir belirlilik katmak suretiyle tam anlamıyla bilimsel bir karakter kazandırdığı söylenebilir.

Bu bağlamda Freud bilinçaltını, bireyin normal zihinsel yaşamındaki çatışmanın her yerde bulunmasından doğrudan sorumlu olan ve işleyiş tarzında da bilişten büyük ölçüde bağımsız olan içgüdüsel temelli bir motivasyon kaynağı olarak tasarlamıştır.

Bu çerçevede, metapsikoloji sürekli olarak değişime uğramıştır; en önemli gelişme Freud'un dinamik bilinçdışının varlığını doğrudan bastırmaya bağlayan bir açıklamadan, metapsikolojik makalelerinde ifade edilen ego, id ve süperegonun yapısal modelinden bilinçdışının idin yanı sıra egonun da büyük bir kısmına dağıldığı yapısal modele geçiştir. Bu seçenekler - çok sayıda varyasyon ve kombinasyonla- teorisyenler tarafından psikanalizin epistemolojik temellerine dair farklı görüşlerle yakından bağlantılı olarak savunulmuş ve araştırılmıştır.

Psikanalizin indirgemeci eğilimi ve pozitivist karakteri, bilimsel nesnelligi ve bilişsel değeri hakkında olumsuz eleştirileri ortaya çıkarmıştır. Bunlardan bir tanesi veri toplama metotları ile ilgili idi. Freud araştırmalarını dayandırdığı verilerini kendi içgörülerini ve analizlere tabi tuttuğu hastalarının tepkilerinden elde etmişti (Schutz 2010: 624-625). Bu nedenle veri toplama koşullarının sistematik ve kontrollü olmaması nedeniyle eleştirilmiştir; örneğin analiz esnasında notlarını hastaları ile görüşmesinden sonra kendi hafızasında düzenlediğini belirtmesi gibi. Diğer bir eleştiri de psikanalitik teoriyle ilgili kavramların nesnel ve objektif olarak test edilemez olmasıyla ilgili yapılmıştır. Örneğin id, ego ve süperego kavramları gibi.

Freud sonrasında ileri sürülen fikirler, psikanalizin insan bilimlerindeki başka bir teori ile sentezini yapmaya çalışanlar, Freud'un görüşleri içinde kalmaya çalışanlar, Freud'un kendi teorilerini ileriye taşımak isteyenler veya rakip teoriler ileri sürenler ve Freudçu olmayan psikanaliz biçimlerini formüle etmeyi amaçlayanlar olarak kategorize edilebilir (Gardner 2005).

Freudçu düşünceye bağlı kalanların psikanalize getirdikleri en önemli değişiklik "ego" üzerinde daha fazla durmak olmuştur (Schutz 2010: 634-664). Freud'a göre ego id'in taleplerine karşılık verme durumunda idi. Yani işleyiş süreci id'in isteklerinden bağımsız değildi. Oysa ki yeni Freudçulara göre ego id'den bağımsız işlev görebilirdi. Yani ego artık sadece id'in isteklerini yerine getirmeye çalışan değil, güçlü rolü olan, kendi enerjisi olan, kendine özgü işlevleri olan bir yapı olarak tanımlandı. Örneğin Anna Freud (1895-1982), "Ego ve Savunma Mekanizmaları" (1936) başlıklı eserinde çocuklarla yapılan analizlerden hareketle egoyu anksiyeteden koruyan savunma mekanizmalarını ayrıntılı olarak işledi ve egoya öncesinden fazla bağımsızlık atfetti.

Melanie Klein (1882-1960), ebeveyn-çocuk ilişkileri üzerinde araştırmalar yaparak bebek ve anne arasındaki ilk sosyal etkileşim düzeyinin çocuğun hayatının sonraki kısımlarındaki tüm

nesnelere genelleştirilebilir olduğunu ve bu nedenle de yetişkin bir bireyin kişiliğinin ilk altı aylık yaşamındaki iletişimleri yansıttığını ileri sürmüştür.

Heinz Kohut (1913-1981), çekirdek benlik kavramını geliştirmiştir. Kohut'a göre çekirdek benlik, bebek ve çevresindeki kendilik nesnelere ile olan iletişim ile şekillenir. Bunlar kendimizden bir parça olarak gördüğümüz insanlardır. Bu bağlamda Kohut'a göre anne çok önemlidir. Çocuğun sadece fiziksel gereksinimlerini değil psikolojik gereksinimlerini de karşılayarak çocuğa eşsiz, önemli ve mükemmel olduğu duygularını yansıtmalıdır. Eğer anne çocuğu reddederse ya da önemsiz olduğu duygusunu yansıtırsa o zaman çocuk utanç ve suçluluk duyguları geliştirir. Bu bağlamda çocuğun olumlu ya da olumsuz benlik duygularının erken dönemde kendilik nesnesi ile iletişimi sonucunda şekillendiğini söylemek mümkündür.

Carl Jung (1875-1961), kolektif bilinç kavramını geliştirmiştir. Jung, psişenin üç seviyesi olduğunu ileri sürmüştür; bilinç, kişisel bilinçaltı ve kolektif bilinçaltı. Bilinç (consciousness), algıları ve anıları kapsar ve bireyin çevresine uyum sağlamasını kolaylaştıran ya da gerçeklikle bağlantı kurmasıyla ilgili işlevlere sahiptir. Bilincin hemen altında bireysel bilinçaltı (unconscious) vardır ve bireyin kişisel bilinçaltıdır. Anılar, dürtüler, silik algılar, bastırılmış unutulmuş sayısız deneyimi kapsar. Bu unsurlar kolaylıkla bilince getirilebilir. Bu bağlamda kişisel bilinçaltının çok derin olmadığını Jung ifade eder. Jung'un bilinç altı kavramına getirdiği bir diğer yenilik kişisel bilinçaltındaki deneyimlerin gruplaşarak kompleksleri oluşturmasıdır. Böylelikle bireylerin zihni kendi deneyimlerinden hareketle güç ya da aşağılık hissi gibi konularla meşgul olmaya başlar. Bu düşüncelerde bireylerin davranışlarını, seçimlerini, beklenti ve hayallerini etkiler ya da biçimlendirir. Jung'a göre bu kompleksler tıpkı kişiliğin içinde kişiliğin bütününden etkilenen daha küçük kişiliktir. Jung'a göre kişisel bilinçaltının altında en derin seviyesi olan kolektif bilinçaltı (Collective unconscious) bulunur. Kolektif bilinçaltı bireyin kendisi tarafından deneyimlenmeyen önceki nesillerin tüm birikimlerini kapsayan bölümdür. Kişiliği şekillendirir ve davranışları biçimlendirir bu nedenle de en etkili güçtür. Bir analogi yapılacak olursa, suyun yüzeyinde yükselen birçok küçük ada bilinçli bireysel farkındalığı, gel-git akıntılarından etkilenen su altındaki topraklar kişisel bilinçaltını tüm adaların üzerinde durduğu okyanus zemini ise kolektif bilinçaltını temsil eder.

Alfred Adler (1870-1937), Freud'dan farklı olarak kişiliği id, ego, süperego bölümlerine ayırmak yerine bir bütün olarak ele almıştır. Kişiliğin şekillenmesinde bir amaca doğru yönelen dinamik güdüleyici bir etkinin var olduğunu ileri sürmüştür. Bütün bireylerin ulaşmak istediği nihai ya da en son amaç üstünlük (superiority) ya da mükemmellik. Bu üstünlük çabası Adler'e göre doğuştan gelen bir özelliktir sadece bireyin ilerlemelerinden değil tüm uygarlığın ilerlemelerinden sorumludur. Adler superiority kavramı yanında aşağılık duygusu (inferiority) kavramını bebeğin dünyaya gelişinin ardından diğer insanlara bağımlılığını ve çaresizliğini ifade etmek için kullanmıştır. Bu aşağılık duygusunun farkında olan çocuk içten gelen dürtüyle üstünlük için çabalamaktadır. Adler'e göre bu süreç bir ömür boyu devam etmektedir ve bireyi daha büyük başarıya ulaşmaya zorlamaktadır. Sonuçta Adler'e göre aşağılık duyguları hem bireyi hem de toplumu sürekli gelişmeye iter. Diğer taraftan aşağılık duygusu ile baş etmede bireyin başarısız olması ise aşağılık kompleksinin gelişmesine neden olmaktadır.

Karen Horney (1885-1952), temel anksiyete kavramı temelinde kendi teorisini oluşturur. Temel anksiyete, bir çocuğun düşmanca bir ortamda izole edilmiş ve yardımsız kalması durumudur. Ebeveynlerin üstünlük tavırları, çocuğu koruma yetersizliği ya da koruyamama, sevgi eksikliği ya da çocuğa yönelik tutarsız davranışlar temel anksiyeteyi ortaya çıkarmaktadır. Çocuk bu çaresizlik ve güvensizlik duygusu ile başa çıkabilmek için çeşitli düşünme ve davranış stratejileri geliştirir. Yani ebeveynlerinin taleplerine cevap olarak kendi kişilik yapısını şekillendirir. Bu stratejilerden bir tanesi de nörotik ihtiyaç stratejisidir. Kendi içinde üçe ayrılır;

1. Kendisinden üstün olan bir ortak, arkadaş ya da eş arayışı ve onaylanma ihtiyacının karşılanması için diğer insanlara yönelik itaatkâr davranışlar geliştiren kişilik
2. Kendisini hayatın içinde bulunmak yerine kenara çeken, bağımsızlık ve mükemmellik ihtiyacını diğer insanlardan uzak durmak suretiyle gerçekleştirmeye çalışan kişilik
3. Başarılı olmak, diğer insanlar arasında prestijli olma beklentilerini diğer insanlara düşmanca davranma yoluyla karşılamaya çalışan saldırgan kişilik.

PSİKANALİZ VE SOSYOLOJİ

Freud'un kültür, din ve sosyal teori üzerine kendi yazıları; Totem ve Tabu (1913), [Grup Psikolojisi ve Ego Analizi (1921), Bir Yanılsamanın Geleceği (1927), Medeniyet ve Hoşnutsuzlukları (1930), Musa ve Tektanrıcılık (1939) psikanalizin bireyler ötesi uygulamaları için modeller sunmaktadır, ancak ana akım sosyal ve kültürel düşüncede benimsenmemiştir.

Sigmund Freud ve takipçileri tarafından geliştirilen psikanaliz, sosyoloji teorileri ve modern sosyoloji üzerinde etkili olmuştur. Freud'un temel keşifleri- bilinçdışı, savunma mekanizmaları, Oedipus kompleksi ve benzerleri- sosyologlar tarafından benlik ve insan özneliği, cinsiyet, aile ve sosyalleşme, dil ve ideolojinin yanı sıra kültürel kimliklerin ve siyasi tahakküm biçimlerinin oluşumunu açıklamak ve tartışmak için geliştirilmiştir. Ancak, bu etkilenme hem katkı sağlayıcı hem de eleştirel düzeyde olmuştur çünkü sosyologlar psikoanalitik teoriyi metodolojisi, epistemolojisi ve ontolojisi temelinde eleştirmişlerdir.

Bu eleştirilere rağmen birçok çağdaş sosyolog, birey ve toplum arasındaki ilişkiyi, özellikle de insan öznelinin daha geniş toplumun fikirlerini, değerlerini, sembollerini, inançlarını ve duygusal eğilimlerini toplumsallaşma süreçleri içinde edindikleri ve yeniden şekillendirdikleri karmaşık ve çelişkili yolları kavramsallaştırmak için psikoanalitik geleneği sürdürmektedirler. Bu durum özellikle modernite ve postmodernizm tartışmalarında daha sıklıkla görülebilmektedir.

Freud'un insan kişiliği ve benliğin oluşumu üzerine yazıları sosyologların ilgisini çekmiş olsa da modern sosyolojinin gelişimini en çok etkileyen şey, Freud'un benlik ve toplum arasındaki ilişkilere dair açıklamaları -özellikle de uygarlık üzerine yazdığı son dönem yazıları- olmuştur.

Bu temalar Beyond The Pleasure Principle (1920) ve Civilization and its Discontents (1930) adlı kitaplarında ortaya konmuştur. Freud'a göre uygarlık baskıcıdır. Toplum, kültürel uyumu sağlamak için bireylere ağır psişik talepler dayatır; bu talepler yoğun kişisel sefalet ve nevrotik acı üretir (Elliot 2005). Freud'un modern uygarlığı analiz etmek için kullandığı ikilikler (bilinç-bilinçdışı, arzu-baskı, haz ilkesi-gerçeklik ilkesi, Eros-Thanatos) benlik ve dünya arasında bir kopukluk olduğunu öne sürer. Freud'a göre kararsızlık, bireyin kendisiyle, başkalarıyla ve toplumla olan ilişkisinin merkezinde yer alır. Freud'un çağdaş kültürde benliğin kaderi üzerine yazdıkları, Herbert Marcuse'den Michel Foucault'ya kadar sosyolojik tartışmaları güçlü bir şekilde etkilemiştir. Freud, çok fazla bastırmanın yoğun bilinçdışı ıstırap, düşmanlık ve öfkeye yol açtığını söyler.

Sosyal analiz ve sosyolojik teori açısından Freudçu fikirler, insan özneliği ve kişiler arası ilişkiler, cinsellik ve modern kültürün yanı sıra siyaset ve tarihteki akıl ve akıl dışılığın karışımının sosyolojik kavramsallaştırılmasında büyük rol oynamıştır. Bu bağlamda üç önemli sosyolojik gelişme olmuştur: birincisi, Avrupa'da (özellikle Frankfurt sosyoloji okulunun çalışmalarında temsil edildiği gibi) ve Kuzey Amerika'da (özellikle Talcott Parsons'ın yazılarında) geliştirilen psikanaliz ve sosyolojinin birkaç erken ve etkili eklemesi olmuştur; ikincisi, sosyolojik tartışmalarda kullanıldığı şekliyle psikanalizin yapısalcı ve postyapısalcı çeşitleri; ve son olarak, feminist ve postmodern sosyal teori önemli ölçüde psikanaliz tarafından şekillendirilmiştir.

Avrupa'da Herbert Marcuse ve Theodor Adorno - Frankfurt eleştirel teori okulunun önde gelen üyeleri - benlik ve toplum arasındaki ilişkiyi yeniden kavramsallaştırmak için Freud'un görüşlerinden etkilendiler. Eleştirel Teori terimi 1923'de Almanya'da Frankfurt Toplumsal Araştırma Enstitüsü'nün kurulmasıyla tanınmaya başlamıştır. Sonrasında ise 1980'ler ve sonrasında Jürgen Habermas'ın görüşlerine atfedilerek kullanılmaya devam etmiştir. Eleştirel düşünce belirli bir bakış açısı ve belirli teorisyenlerden oluşmuş değildir ama ortak noktaları vardır. Özellikle Marksist teorinin çağdaş gelişmeler doğrultusunda yeniden gözden geçirilmesi, totaliter yönetimler ve bireysel özgürlüklere yönelik tehditler ve savaş sonrasında kapitalizmin eleştirilmesi sayılabilir. Eleştirel teori Marksizmi Freudçu kavramlarla, felsefeyi psikanizle, ekonomik araştırmaları diğer toplumsal kurumlarla ilişkileri açısından analiz ederek disiplinlerarası bir yaklaşım oluşturmuşlardır (Slattery 2014: 203).

Eleştirel teorisyenlerden özellikle Marcuse, Freud'un bilinç ve bilinçaltı kavramlarını kültürel analizlerinde kullanmıştır. Freud'un teorisini bir psikolojik yapı oluşturmak üzere ele almışlar, modern toplumun birey üzerindeki olumsuz etkisini açıklarken ve psişik özgürleşmenin olanakları analiz ederken kullanmışlardır. Olumlu açıdan yararına bakıldığında birey bilincinin, denetlenmeleri ve yanlış bilinçlendirilmelerine karşılık yaratıcı eylemler ortaya çıkaracağına yönelik iyimser bir bakış açısı geliştirmişlerdir (Ritzer 2011:148).

Eleştirel teori, modern insanın yeni bir kontrol biçimi olan teknik rasyonalitenin güçleri tarafından baskı altına alındığını kabul ederler. Bütün modern sistemler mantıksal ilerleme adına bireysel muhalefeti, haklar ve özgürlükleri yok ederek bilimsel teknik ve teknolojiyi toplumun temel güçleri haline getirirler. Marcuse 1964 yılında yayımladığı "Tek Boyutlu İnsan" başlıklı eserinde kapitalist toplumlarda var olan iki temel sınıfın etkisini kaybettiğini

bunun yerine, bilimsel -teknolojik rasyonalitenin yani kişisel olmayan güçlerin elinde olduğunu ileri sürmüştür. Bu bağlamda eleştirel teorisyenler psikanalizin kavramlarını kullanarak, itaat eden bireyleri tanımlayan “Otoriteryen Kişilik” kavramını geliştirdiler. Bu kişilik tipi düşünme biçimleri katı olan, klişeleşmiş düşünceleri benimseyen, batıl inançlara sahip, otoriteye körü körüne bağlı standart bir kişilik tipini tanımlamaktaydı (Slattery 2014:205-208).

Amerikan sosyolojisinin önemli kuramcısı Talcott Parsons'ın teorisi, sosyal düzen, sosyalleşme ve sosyal sistemin yeniden üretimi ile ilgiliydi. Bu bağlamda Parsons temel sembollerin ve değerlerin sosyalleşme süreci boyunca insan özneler tarafından nasıl içselleştirildiğini anlamak için Freudçu fikirleri kullanmıştır. Parsons'ın Freud'u sosyal teoriye uyarlamasına göre, insan kişiliğinin yapısı, arzulanan nesnelere, rol ilişkilerinin ve daha geniş sosyal ağı oluşturan etik-kültürel değerlerin içselleştirilmesinin bir sonucudur. Bu yaklaşımda vurgulanan, kişilik yapısı, sosyal sistem ve kültürel sistem arasındaki bağlantıdır. Marcuse ve Adorno'nun bilinçaltının toplumsal manipülasyonuna yaptıkları vurgunun aksine, Parsons birey ve toplum arasında önceden kurulmuş bir tür uyum olduğunu kabul etmiştir (Elliot 2005).

Yirminci yüzyılın ilk yarısında sosyolojinin başlıca problemlerinden birisi toplumsal yapının nesnel yasalarının olması, bireylerin dünyaya gelmelerinden itibaren sosyalleşme süreçleri ile toplumun değer ve normlarını öğrenmesiyle birlikte toplumsal değişimin ortaya çıkmasında bireylerin/öznenin/aktörün rolü arasındaki çelişkiye dayanıyordu. Talcott Parsons Toplumsal Eylemin Yapısı (1937) başlıklı eserinde toplumun istikrarı ve düzeninin doğa yasalarına dayanarak açıklanamayacağını ileri sürdü. Bu bağlamda toplumsal düzen hem toplumun temel yapısında hem de bireylerin öznel eylemlerinde içselleştirilmiştir (Slattery 2014:298).

Parsons teorisinde bütün eylem sistemlerinin dört büyük sorunla karşılaştığını ya da dört gereksinimi karşılamak zorunda olduğunu ileri sürmektedir. Bunlar **uyum**; bir sistemin dışsal gereksinimlere cevap verebilmesi, çevresinin de onun gereksinimlerini karşılaması ile uyum sağlanır, **amaca ulaşma**; sistemin öncelikli amaçlarını belirlemesi ve elde etmesidir, **bütünleşme**; sistem kendini oluşturan parçalar arasında ilişkiyi düzenlemelidir, **örüntünün muhafazası ya da gizil kalıp koruma**; sistem bireylerin güdülerini ve güdülerini sürdüren kalıpları tedarik etmeli, sürdürmeli ve yenilemelidir. Parsons sistemin yerine getirilmesi gereken zorunluluklarını tanımladıktan sonra dört eylem tipi belirlemiştir. Davranışsal organizma; dış dünyaya uyum sağlayan ve onu dönüştüren eylem sistemidir. Kişilik Sistemi; sistemin amaçlarını tanımlayan ve kaynakları seferber eden eylem sistemidir. Toplumsal sistem; sistemin parçalarını denetleme yoluyla bütünleştiren eylem sistemidir. Kültürel sistem ise bireylerin eylemlerini harekete geçiren değerle ve normlar sistemini tanımlar (Ritzer 2011: 102).

1960'ların sonlarından itibaren Fransız teorisinin, özellikle de yapısalcı ve postyapısalcı felsefenin etkisi, psikanalizin sosyal boyutlarının teorileştirilmesi açısından giderek daha etkili hale gelmiştir. Bu bağlamda Freud'un Fransız yorumcusu Jacques Lacan'ın görüşleri önem kazanmıştır. Psikanalizin temel kavramlarını modern dilbilim ışığında yeniden ele almayı amaçlayan Lacan, bilinçdışının dilin temel özelliklerini örneklediğini ileri sürmüştür;

Lacan'ın ünlü ifadesiyle, 'bilinçdışı bir dil gibi yapılandırılmıştır'. Lacan'a göre özne ya da 'ben' kendi kendine şeffaf değildir, daha ziyade kimliğin biçimlendirildiği bir anlamlandırma sistemi içinde yer alır. Lacan'a göre öznelerarasılık psikolojik işleyişin ve rahatsızlıklarının merkezinde yer alır; benlik düzeyindeki çarpıklıklar ya da patolojiler Lacan'a göre 'ötekinin söyleminde' yer alır. Belki de Lacan'ın çağdaş sosyoloji teorisi üzerinde en fazla etkiye sahip olan makalesi "Ben'in işlevinin biçimlendiricisi olarak ayna evresi" dir (1949). Bu makalede Lacan, küçük bebeğin kendisini bir aynada ya da yansıtıcı yüzeyde ilk kez tanınmasını ve bunun nasıl bir kimlik duygusu yarattığını kavramsallaştırır.

Ayna aracılığıyla, bebek yansıyan imgesiyle hayali bir özdeşleşme kurar; bu özdeşleşme bebeğin sevinç ve coşku hissiyle tepki verdiği bir özdeşleşmedir. Ancak Lacan için benliğin ayna imgesi aslında bir çarpıtmadır; ayna yalan söyler. Lacan'ın kuramsallaştırmasında ayna aşaması radikal bir şekilde 'hayali'dir, çünkü ürettiği teselli edici birleşik benlik imgesi çocuğun bedensel parçalanmışlığı ve koordinasyon eksikliğiyle taban tabana zıttır. Bu hayali tuzaklar ve çarpıtmalar öz-örgütlenmenin evrensel ve zamansız bir özelliğidir ve Lacan bu tür yanılsamaların çağdaş kültürdeki benlik patolojilerini doğrudan beslediğini ve şekillendirdiğini düşünür. Lacan psikanalizin sosyal uygulamalarıyla özellikle ilgilenmemiştir; Lacancı teoriyi sosyolojideki kilit tartışmaların merkezine taşıyan, takipçilerinden biri olan Fransız Marksist siyaset filozofu Louis Althusser olmuştur. 'İdeoloji ve İdeolojik Devlet Aygıtları' (1971) adlı önemli makalesinde Althusser, ideolojiyi, bireylerin kendilerini egemen sınıf ilişkilerini destekleyecek şekilde anlamaya ve ilişkilendirmeye başladıkları süreç açısından analiz etmiştir (Elliot 2005).

Althusser'e göre ideoloji hayali bir kimlik, daha geniş bir toplumsal ağda kendini konumlandırmak için hayali bir harita sağlar. Althusser Lacan'ın düşüncelerinden, ideolojiyi yapısöküme uğratmak için ayna sahnesi kavramını kullanır. Althusser'e göre ideolojinin kalbinde yinelenen bir ayna-yapısı vardır; bu yapı benliğe kendisini ve diğer insanları tanıyabileceği ideolojik bir ayna verir. Althusser bu süreci 'interpellation' olarak adlandırır; bireyin toplumsal anlamlar ağı içinde yakalanması. Öznenin merkezleştirilmesine ilişkin Lacancı-Althusserci açıklama, son dönem sosyolojik teoride oldukça etkili olmuş ve faillik, yapı, sınıf, toplumsal parçalanma ve kültürel düzene ilişkin tartışmaları etkilemiştir. Paul Hirst, Barry Hindess, Stuart Hall, Etienne Bailbar, Pierre Machery, Fredric Jameson ve Slavoj Zizek'in sosyal-teorik çalışmaları, farklı şekillerde, Lacancı Althusserci özne teorisine ve onun ideoloji tanımlamalarından etkilenmiştir.

Psikanalizin sosyoloji için önemli bir teorik araç haline gelmesi sadece siyaset ve toplumsal değişim çalışmalarında değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet ve cinsel politika tartışmalarında da Freudçu fikirler sosyal teoriye dahil edilmiştir. Cinsellik sosyolojisinde, aile sosyolojisinde ve özellikle toplumsal cinsiyet dönüşümünün sosyal teorisinde Freudçu psikanaliz, sosyologların insan sosyal ilişkilerinin öznel ve duygusal bileşenlerine dair anlayışlarını genişletmede hayati bir rol oynamıştır. Psikanalitik perspektif, Juliet Mitchell'in kitabı Psychoanalysis and Feminism (Psikoanaliz ve Feminizm) (1974) ile çağdaş feminist sosyoloji teorisine önemli bir etki yapmıştır. Mitchell, Freudçu ve Lacancı psikanalitik fikirleri, toplumsal cinsiyet gücü tartışmasını geç kapitalist toplumun Althusserci-Marksist teorisine bağlamanın bir aracı olarak kullanmıştır. Bu teorik zeminde, erkeklik ve kadınlık

tanımlarının dilsel ve tarihsel yapılar aracılığıyla çerçeveslendiğini -erkeğin kendi kaderini tayin eden, özerk bir fail, kadının ise eksik bir öteki olduğunu- ileri sürmüştür. Mitchell'e göre bu tür bir toplumsal cinsiyet düalizmi, kapitalist toplumsal düzenlemelere -özel ve kamusal arasındaki ayırım, aile yaşamının patolojileri ve benzerleri- son derece elverişlidir. Mitchell'in fikirleri, bazı feminist sosyoloji çevrelerinde eleştirilse de psikanalitik yönelimli feminist sosyoloji üzerinde kalıcı bir etki yaratmıştır.

Özellikle Lacancı feminist yaklaşımlar açısından Julia Kristeva, Luce Irigaray, Jacequeline Rose ve Judith Butler gibi yazarların yazıları son yıllarda sosyolojik tartışmaları önemli ölçüde etkilemiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde Nancy Chodorow, Jessica Benjamin ve Jane Flax'ın feminist teorileri çağdaş sosyolojide etkili olmuştur. Bu feminist yazarlar psikanalitik perspektiften yararlanmışlardır, ancak Lacan ve Fransız psikanalizine yönelmek yerine Freudcu ve post-Freud (özellikle nesne-ilişkisel) teorinin içgörülerini seçici bir şekilde çalışmalarına dahil etmişlerdir. Chodorow'un çalışmasında bu, kadın ve erkek sosyalleşmesinin psişik bileşenlerini, özellikle de toplumsal cinsiyet rollerini şekillendiren bilinçdışı güçler açısından anlama çabasının bir parçasıdır. Benjamin çalışmasında psikanalizi, tahakküm ve boyun eğme dinamiklerini toplumsal cinsiyet, toplum ve tarihin daha geniş çerçevesi içinde yeniden düşünmek için kullanılır. Flax'ın psikanalizi, feminizm ve postmodernizm tartışmasında, psikanaliz öncelikle toplumsal cinsiyet ilişkilerinin gelişimi ve cinsellik ve yakınlık sosyolojisi ile ilgilidir. Psikanaliz ve feminizmin iç içe geçmesiyle bağlantılı olarak, psikanalizin postmodernist görünümü de son dönem sosyolojik çalışmalarda etkili olmuştur.

Bu durum özellikle Anthony Giddens, Alain Touraine ve Zygmunt Bauman gibi farklı sosyologların benliği ve öz kimliği yeniden analiz etmek için Freud'dan yararlandıkları tartışmalı modernite-postmodernite tartışması için geçerli olmuştur. Michel Foucault, Jean-Francois Lyotard ve Jacques Derrida'nın sosyolojik teori üzerinde de güçlü bir etkisi olan yazılarında, postmodernist kültürde bireyin kaderi veya 'öznenin ölümü' hakkında çok fazla tartışma olmuştur. Tüm bu tartışmalarda psikanaliz, sosyolojiye ilerlemenin aydınlanmasını ve rasyonelliğini sorgulaması ve yapısöküme uğratması için kavramsal araçlar sağlamıştır.

Sonuçta; bir disiplin olarak sosyolojinin psikanalizle uzun zamandır zor ve hatta sorunlu bir ilişkisi olmuştur diyebiliriz. Bu bağlamda sosyologlar psikanalitik teoriyi metodolojisi, epistemolojisi ve ontolojisi temelinde eleştirmişlerdir. Bu eleştirilere rağmen, birçok çağdaş sosyolog birey ve toplum arasındaki ilişkiyi, özellikle de insan öznelerin daha geniş toplumun fikirlerini, değerlerini, sembollerini, inançlarını ve duygusal eğilimlerini edindikleri ve yeniden şekillendirdikleri karmaşık ve çelişkili yolları kavramsallaştırmak için psikanalitik geleneğe bağlı kalmaya devam etmektedir. Bu durum, Freudcu temaların ve psikanalitik motiflerin cinsiyet politikaları, kimlik ve yaşam tarzı konularını ve modernite ve postmodernizm tartışmalarını analiz etmek için kullanıldığı son on yıllarda özellikle belirgin hale gelmiştir.

Sosyoloji disiplini, kuruluş aşamasından itibaren toplumsal yapının işleyiş yasalarını bulmak ve böylelikle toplumsal olguları açıklamak amacıyla olmuştur. Bu bağlamda birey dünyaya geldiği andan itibaren sosyalleşme süreçleriyle toplumsal değerleri, normları içselleştiren ve

böylelikle toplumun bir üyesi olarak toplumsal düzenin devamlılığına katkıda bulunan özelliği ile incelenmiştir. Sosyolojik çalışmaların gelişmesi ile birlikte toplumsal yapı ve birey arasındaki ilişkinin açıklanması sosyolojik bir sorunsal haline gelmiştir. Eğer bireyler sosyalleşme süreçleri ile toplumun devamlılığını sağlayan değer ve normları öğrenerek yaşamlarını sürdürüyorlarsa toplumsal değişme nasıl açıklanmalıdır? Bu bağlamda toplum ve bireyin Giddens'in belirttiği gibi bir madalyonun iki yüzü olduğunu düşünme ya da toplum olmadan bireyi, birey olmadan toplumu anlayamayacağımız düşüncesi çağdaş sosyolojide yer almaya başlamıştır. Böylelikle bireyin anlam kodları giderek sosyoloji için önemli hale gelmiştir. Eleştirel teoriden başlayarak bireylerin anlam kodlarının nasıl oluştuğu ve çözümlemesinin yapılması sosyolojik çalışmalarda önem kazanmıştır. Post modern sosyoloji teorilerinin bireysel farklılaşmayı önemseyen teorileri gibi psikoanaliz de sosyoloji teorilerine bu bağlamda katkı yapmıştır.

REFERENCES

- Breger, Louis (2005). Freud Görüntünün Ortasındaki Karanlık, Çeviren: Aslı Biçen, YKY Yayınları ISBN 975-08-0367-1
- Elliot, A.(2005). Psychoanalyses, in Sociology, International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences, Volume 21, Editors-in-Chef: Neil J.Smelser, Paul B.Baltes, ISBN: 0-08-043076-7, Copyright Elsevier Science Ltd
- Freud, Sigmund (2010). Narsizme Üç Darbe, Batıya Yön Veren Metinler, Moderniteye Doğru Kaotik Modern Dünya, Derleyen: Alev Alatl, ISBN 978-605-444-804-7
- Freud, Sigmund (2010). Zihinsel Kişiliğin Anatomisi, Batıya Yön Veren Metinler, Moderniteye Doğru Kaotik Modern Dünya, Derleyen: Alev Alatl, ISBN 978-605-444-804-7
- Freud, Sigmund (2010). Eros ve Thanatos, Batıya Yön Veren Metinler, Moderniteye Doğru Kaotik Modern Dünya, Derleyen: Alev Alatl, ISBN 978-605-444-804-7
- Freud, Sigmund (2010). Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları, Batıya Yön Veren Metinler, Moderniteye Doğru Kaotik Modern Dünya, Derleyen: Alev Alatl, ISBN 978-605-444-804-7
- Gardner, S.(2005). Psychoanalyses, Overview, International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences, Volume 21, Editors-in-Chef: Neil J.Smelser, Paul B.Baltes, ISBN: 0-08-043076-7, Copyright Elsevier Science Ltd
- Muhlleitner, E.(2005). Psychoanalyses, History, , International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences, Volume 21, Editors-in-Chef: Neil J.Smelser, Paul B.Baltes, ISBN: 0-08-043076-7, Copyright Elsevier Science Ltd
- Ritzer, George (2011). Modern Sosyoloji Kuramları, Çeviren: Himmet Hülür, De Ki Yayınları, ISBN 978-9944-492-63-8
- Slattery, Martin (2014). Sosyolojide Temel Fikirler, Yayına Hazırlayan: Ümit Tatlıcan-Gülhan Demiriz, Sentez Yayınları, ISBN 978-975-01164-8-3

Schultz, Duane P.-Sydney Ellen Schultz (2007). Modern Psikoloji Tarihi, Genişletilmiş sekizinci baskı, Çeviren: Yasemin Aslay, Kaknüs Yayınları, ISBN 975-6963-85-9

Swingewood, Alan (1998). Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi, Bilim ve Sanat Yayınları, Çeviren: Osman Akınhay, ISBN 975-7298-31-X

Tyson, Lois (2023). Critical Theory Today, Fourth edition published 2023, by Routledge, ISBN: 978-1-003-14861-6 (ebk)

Wallace, Ruth-Alison Wolf (2012). Çağdaş Sosyoloji Kuramları, Doğu-Batı Yayınları, Çeviri: Leyla Elburuz-M. Rami Ayas, ISBN978-975-8717-80-4